

Kostenko O. Regarding the responsibility for the distribution of socially dangerous disinformation (debatable questions)

In this article legal aspects of such socially dangerous phenomenon as disinformation are considered. The special attention is given to discussion around this term and distinguishing it from such terms as deception, misrepresentation, untruthful information. Also the article, on the example of disinformation regarding the composition of food stuffs, proves the expediency of establishing criminal liability for socially dangerous disinformation. Position of author is based on the analysis of international law acts and legislation of some foreign countries and can be actual, in particular, for perfection of counteraction such violations of human right on information, which entail socially dangerous consequences.

Key words: human rights, right on information, consumer rights, disinformation, quality of information.

УДК 342.7

*Тетяна Анатоліївна Костецька,
старший науковий співробітник
відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗМІ ЯК ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

В умовах існуючих євроінтеграційних прагнень України, з одного боку, та викликів «гібридної війни», з другого боку, актуалізується проблема налагодження ефективної моделі формування і функціонування громадянського суспільства як гаранта існування її як суверенної і незалежної, демократичної, правової, соціальної держави, повноправного члена європейської спільноти. Сучасний розвиток його інститутів має певні труднощі і фахівцями характеризується як недостатній і такий, що не відповідає реальному рівню розвитку суспільних відносин. Причинами такого стану визначають, зокрема, низький рівень правової і політичної культури, свідомості громадян, неналежну структуру взаємозв'язків із державними інституціями тощо. Природно, що проблеми, перспективи розвитку відповідних процесів потребують подальшого теоретичного осмислення.

Відомо, що численні багатомісячні напрацювання щодо самого феномену «громадянське суспільство» на сьогодні так і не призвели до універсального його тлумачення, оскільки сама ідея в ході суспільного розвитку постійно доповнюється, удосконалюється. Принагідно зазначимо в цьому аспекті науковий доробок чималого кола вітчизняних дослідників: В. Горбатенка, А. Колодія, І. Кресіної, П. Любченко, О. Петришина, М. Орзіха, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скрипнюка, В. Федоренка, Ю. Шемшученка та ін.

У сучасних умовах можна вести мову про первинну концепцію громадянського суспільства, яка багато в чому вичерпала себе, чи сучасну концепцію, яка не сформована остаточно, а також про сутність цього явища, поняття, особливості розвитку ідей, перенесення подібних з національного на регіональний і глобальний рівні тощо [1, с. 615].

Відповідно до сучасної концепції громадянське суспільство численними його розробниками багачиться саме як інформаційне суспільство. Про доцільність зважати на взаємозв'язок і взаємообумовленість при становленні громадянського суспільства в Україні процесами глобальної інформатизації, що призводять до виникнення повноцінного інформаційного суспільства, неодноразово наголошувалося у спеціальній літературі [2, с. 50].

На сьогодні існує необхідність формування моделі інформаційного суспільства в Україні як характеристики стану громадянського суспільства на новому етапі розвитку, його можливості відповідати глобалізаційним викликам. В умовах формування сучасної концепції актуальними стають наукові дослідження питань співвідношення громадянського та інформаційного суспільства не лише як теоретична, а й прикладна проблема.

Серед проблем, що потребують належного дослідження та вирішення задля функціонування «зрілого» українського громадянського суспільства, слід назвати, зокрема, визначення його сутнісних ознак; структурних, інституційних елементів, їхнього впливу на стан суспільства взагалі; механізму взаємовідносин із державою тощо.

Особливо слід відзначити обґрунтований науковцями висновок про відсутність на сьогодні фундаментального закріплення інституту громадянського суспільства на конституційному рівні, чіткої й послідовної характеристики його суб'єктного складу та інститутів; ефективної системи регулювання

конституційно-правових відносин інститутів громадянського суспільства і державного апарата тощо [3, с. 39]. У контексті проблематики цієї статті можна наголосити, що перспектива розвитку українського громадянського суспільства в межах, визначених Конституцією України, потребує налагодження ефективних взаємовідносин між державою та громадянськими інститутами як суб'єктами інформаційної діяльності.

Тенденцією вітчизняного правотворення, яка відображена й у теоретичних напрацюваннях українських дослідників, називають, зокрема, необхідність унормування конституційної правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства, до яких відносять: а) суб'єктів, які в процесі своєї діяльності формують суспільні відносини, спрямовані на утвердження громадянського суспільства; б) інститути, які об'єднують у своєму складі норми конституційного та інших галузей права, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері і виступають складовими елементами багатовимірної системи конституційного права України; в) узагальнюючу назву для всіх упорядкованих і структурованих виявів громадянського суспільства тощо [4].

Важливим інститутом сучасного громадянського суспільства, який здійснює вплив на події та явища, що відбуваються у ньому, є засоби масової інформації (далі – ЗМІ, мас-медіа). Зокрема, недержавні ЗМІ разом із громадськими організаціями, професійними та творчими спілками, організаціями роботодавців, благодійними і релігійними організаціями, органами самоорганізації населення та іншими невідприємницькими товариствами й установами, легалізованими відповідно до законодавства, інститутами громадянського суспільства закріплені нормативно (п. 2) [5].

У ситуації, коли інші його інститути все ще є нерозвинутими, недостатніми, ЗМІ стають потужним інструментом формування та розвитку суспільства, складовою гарантування основних прав людини і громадянина. Їхня впливовість зумовлена, зокрема, масштабами охоплення аудиторії, високою технічною ефективністю, швидкістю поширення інформації тощо. Події останніх років в Україні засвідчили, що багато в чому завдяки діяльності ЗМІ, де на тлі нових викликів і загроз відбувається зростання професійної журналістики, усвідомлення її відповідальності перед суспільством, стали набувати реального змісту такі позитивні чинники громадянського суспільства, як громадська політична активність, забезпечення реалізації принципу свободи слова, переконань, права на інформацію, подолання прихованої цензури тощо.

Отже, особливої актуальності набувають не тільки дослідження ЗМІ як важливого інституту громадянського суспільства, а й науково-методологічних аспектів конституційно-правового регулювання їх функціонування та проблеми його удосконалення. Актуальність у цьому випадку посилюється ще й тими постійними динамічними процесами, що відбуваються в інформаційній сфері українського суспільства, в тому числі, за визначенням спеціалістів, у медіа-просторі.

З огляду на зазначене, метою цієї статті є загальний огляд основних тенденцій конституційно-правового регулювання у сфері ЗМІ як важливої основи розвитку та функціонування названих інституцій, чинників його удосконалення.

Проблематика, пов'язана із розвитком і функціонуванням ЗМІ, визначенням їх ролі та місця в сучасному суспільстві, державі, висвітлювалась у низці праць. Науковий інтерес до теми обумовлений значенням ЗМІ як одного із потужних демократичних інститутів громадянського суспільства, необхідністю його осмислення; необхідністю удосконалення правових засад їх функціонування, відповідальності за порушення вимог чинного законодавства тощо. У цьому випадку науково-теоретичне підґрунтя для статті становлять розробки багатьох фахівців у галузі політології, загальної теорії держави і права, конституційного права інформаційного та інших галузей права. Серед наукових напрацювань українських авторів доцільно назвати праці таких, як І. Арістова, І. Бойчук, В. Брижко, Ю. Бурило, О. Вознесенська, О. Зернецька, О. Каплій, Г. Красноступ, І. Людвик, А. Марущак, О. Нестеренко, Н. Оніщенко, А. Письменецький, Г. Поцепцов, Т. Приступенко, Р. Свистович, О. Скрипнюк, Т. Слінько та ін.

Втім, з огляду на багатоаспектність досліджуваного явища, чимало питань, які з ним пов'язані, потребують свого вирішення. Наприклад, актуальною проблемою залишається невідповідність вітчизняного інформаційного продукту світовим критеріям і стандартам: українські ЗМІ та комунікації (ЗМК) часто нехтують такими стандартами, як дотримання балансу думок і точок зору, відокремлення фактів від коментарів, повнота представлення фактів та інформації тощо. Наслідком є негативний інформаційно-психологічний вплив на українську аудиторію, порушення інформаційних прав тощо [6, 125]. Крім того, за даними аналітиків, у сучасний період, коли проти України здійснюються широкомасштабні «інформаційні війни», спрямовані на дискредитацію, дезорганізацію, підірив іміджу, інформаційну дестабілізацію нашої держави, всього українського суспільства, практика діяльності окремих вітчизняних ЗМІ висвітлює проблему можливості нанесення шкоди національній безпеці, зокрема, також поширенням неперевіреної, неповної, заангажованої інформації тощо з метою маніпулювання громадською думкою.

Сучасні ЗМІ є різноманітними за цільовим призначенням, сферою поширення, видами інформаційної діяльності, періодичністю тощо. Глобальний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє виникненню нових їх видів, що потребують правового забезпечення свого існування. У цьому контексті та з урахуванням євроінтеграційних прагнень України доцільно нагадати, що в європейському праві формується принципово новий підхід до розуміння ЗМІ в сучасних умовах саме як всіх тих суб'єктів, що виробляють та розповсюджують інформаційну продукцію (контент) [7].

В Україні існує розвинуте законодавство про ЗМІ, де первинною ланкою його системи виступає Конституція України, хоча й не виокремлює їх як самостійний конституційний інститут, зарубіжних аналогів якому (насамперед щодо кількості нормативно-правових актів), не існує. Відома практика, в більшості, за винятком так званих держав – учасників СНД і Балтії, питання розповсюдження масової інформації, свободи слова, права на інформацію визначаються, як правило, на рівні конституційних положень-принципів, а особливості регулювання діяльності редакцій, телерадіоорганізацій регулюються лише у виняткових випадках.

Основою правової регламентації діяльності ЗМІ є насамперед конституційні положення щодо свободи думки і слова, свободи вираження своїх поглядів і переконань, права кожного на інформацію, та їх обмеження (ст. 34 Основного Закону).

Юридичним підґрунтям у цій сфері суспільних відносин можна назвати також конституційні принципи громадянського суспільства, згідно з якими суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, заборона цензури (ст. 15). Положення, що розвивають конституційні встановлення, закріплені в новій редакції Закону України «Про інформацію», згідно з якими цензура визначається як будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, мас-медіа, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації (ч. 1 ст. 24). Таким чином, подібне трактування означає, що гарантії захисту від цензури поширюються не тільки на творчих працівників ЗМІ, а й інших суб'єктів, результатом діяльності яких є інформаційний продукт.

Незважаючи на різноманіття правових актів, сьогодні відсутнє вітчизняне систематизоване законодавство та ефективна нормативно-правова база впорядкування комунікаційних відносин у сфері ЗМІ.

Слід зазначити, що інтерес законотворців до проблем вдосконалення конституційно-правового статусу ЗМІ протягом останніх років втілювався у численних законодавчих ініціативах, прямо чи опосередковано направлених на вирішення існуючих проблем. Однак більшість з них, за твердженням спеціалістів, виявилися безуспішними. Зокрема, з таких причин: первісна відсутність у законопроектах комплексного системного характеру правового регулювання і направлення лише на фрагментарне удосконалення інформаційних відносин у досліджуваній сфері; відображення реальних проблем і потреб цього сектору відносин; кодифікованого характеру, що вказувало на їх ситуативність, тощо.

Вітчизняне законодавство багато в чому відстає від динаміки змін, що виникають у процесі розвитку інформаційного суспільства в Україні та світі. Наявними проблемами слід відзначити певну неузгодженість окремих актів з положеннями Основного Закону, їх декларативність, невідповідність міжнародним стандартам у сфері свободи масової інформації тощо. Слід додати ще й відсутність узгодженого понятійно-категоріального апарату, що спричинює суперечливе трактування і застосування правових норм на практиці, створює колізії та ігнорування норм закону.

У цьому контексті звернемо увагу, що загальне поняття засобів масової інформації як, цитуємо, «засобів, призначених для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації» (ч. 2 ст. 22) у чинному законодавстві вперше з'явилося в новій редакції Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 р. Критично оцінюючи названі нововведення, можна констатувати, що новітнє законодавство не врахувало існуючих на момент його прийняття науково-теоретичних напрацювань щодо розуміння ЗМІ як об'єктів чи суб'єктів правовідносин [8], а тому залишається відкритим питання щодо їх сутності, правових ознак, які б розкривали цю сутність, тощо.

Не зовсім логічним, з огляду на зміст положень, виглядають, зокрема, нововведення у вигляді спеціального розділу III під назвою «Діяльність журналістів, засобів масової інформації, їх працівників», оскільки норми, що встановлюють гарантії діяльності ЗМІ та журналістів, регулюють питання акредитації журналістів, працівників ЗМІ, не є предметом названого закону. Частково названі інститути регулюються іншими спеціальними актами (наприклад, Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації»). Наявність у цьому розділі, наприклад, норм, що визначають такі категорії, як «інформаційна продукція (матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин)»; «інформаційна послуга (діяльність з надання інформаційної продукції споживачам з метою задоволення їхніх потреб)» (ст. 23), свідчить, що законодавець не виправдано обмежує коло функціонування таких об'єктів інформаційної діяльності виключно лише відносинами ЗМІ.

Слід взяти до уваги, що Закон України від 27 березня 2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації»» (ч. 1 ст. 2), направлений на модернізацію вітчизняного законодавства, уточнені існуючі положення чинного Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.) щодо свободи слова і вільного вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань, обмеження якої здійснюється відповідно до Конституції України і якщо це необхідно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 1 ст. 2). Свобода інформаційної діяльності передбачає відповідальність, конституційно-правові обмеження та певні заборони для захисту демократичних цінностей, прав, свобод інших людей.

Актуалізується також доцільність розробки та встановлення нормативно-правових вимог щодо функціонування мас-медіа відповідно до міжнародно-правових стандартів: поширення достовірної інформації, дотримання балансу думок і точок зору, відокремлення фактів від коментарів тощо. З огляду на наведене, подальше вдосконалення відносин у відповідній сфері окремі спеціалісти напряму пов'язують, наприклад, з необхідністю підготовки та прийняття Закону України «Про засоби масової інформації» [9, с. 11].

Сьогодні також першочерговими завданнями є створення правових засад щодо регулювання змісту інформаційної продукції, оскільки через таку, створену на власний розсуд, ЗМІ в деяких випадках вдаються не тільки до маніпулювання інформацією, а й поширення контенту, забороненого законодавством. Правовий механізм застосування юридичної відповідальності за розповсюдження такої інформаційної продукції майже відсутній.

Крім того, вагомою складовою вітчизняної інформаційної індустрії є інтернет-журналістика, а інтернет-ЗМІ для українських користувачів – впливове джерело інформації, є навіть важливішим, ніж традиційні, зокрема, періодичні друковані ЗМІ.

Водночас разом із позитивними явищами, як відомо, мають місце і негативні, а часто і протиправні діяння: плагіат; поширення неправдивої інформації; порнографії; інформації, яка пропагує війну, зміну шляхом насильства конституційного ладу чи територіальної цілісності України, тероризм, національну та релігійну ворожнечу; незаконний доступ до персональних даних, їх поширення тощо.

До причин такого стану спеціалісти відносять, зокрема, унеможливлення поширення на журналістів інтернет-видань положень законодавства щодо традиційних ЗМІ; забезпечення їх прав і гарантій, пов'язаних з професійною журналістською діяльністю (зокрема, при збиранні інформації, збереженні таємниці авторства та джерел інформації, зверненні до спеціалістів при перевірці одержаних інформаційних матеріалів тощо); і навпаки, – можливість появи в названому виданні, що своєю діяльністю (причиною називають, зокрема, особливості поведінки власників ЗМІ, недотримання професійних стандартів журналістами) дестабілізують функціонування всього середовища.

Окреслена ситуація зумовлює прийняття спеціального законодавчого акта про ЗМІ в мережі Інтернет. Так, предметом правового регулювання відповідного акта мають стати, зокрема, визначення правового статусу, принципів діяльності інтернет-ЗМІ як нового, нетрадиційного мас-медіа; визначення прав, обов'язків, відповідальності журналістів, власників, провайдерів, адміністраторів, програмістів, інших учасників інформаційних відносин в інтернет-ЗМІ; запобігання розповсюдженню інформації, що створює загрозу для прав, законних інтересів, фізичних і юридичних осіб тощо [10].

Наведені позиції далеко не вичерпують усіх заявлених аспектів. З викладеного очевидно, що конституційно-правовий статус ЗМІ потребує вдосконалення. Актуальності не втрачає подальше наукове осмислення ролі і місця в розбудові українського громадянського суспільства, перспектив розвитку ЗМІ.

Використані джерела

1. *Співак В. М.* Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення і трансформації / В. М. Співак // *Держава і право* : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 613–620.
2. *Гетьман І.* Розвиток громадянського суспільства в умовах інформаційно-глобалізаційних процесів / І. Гетьман // *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2011. – № 2 (65). – С. 46–54.
3. *Лотюк О. С.* Конституційно-правовий механізм формування та підтримки інститутів громадянського суспільства / О. С. Лотюк // *Публічне право*. – К., 2013. – № 2. – С. 37–41.
4. *Корнієнко В. О.* Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. О. Корнієнко. – О., 2007. – 20 с.
5. *Порядок* сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.
6. *Конах В. К.* Змістовне наповнення українського медіа-простору: основні напрями розв'язання проблем / В. К. Конах // *Стратегічні пріоритети*. – К., 2014. – № 4. – С. 125–132.

7. *Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам про нове поняття ЗМІ від 21 вересня 2011 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cyberpeace.org.ua/files/ii_e_14.pdf.
8. *Костецька Т. А.* До поняття засобів масової інформації / Т. А. Костецька // *Правова держава : щорічник наук.* пр. – К., 2006. – Т. 18. – С. 119–126.
9. *Каплій О. В.* Конституційно-правові засади організації та діяльності засобів масової інформації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Каплій. – О., 2014. – 23 с.
10. *Кузнецова О. Д.* Гармонізація міжнародних і національних правових норм про Інтернет-ЗМІ України / О. Д. Кузнецова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/mediaeco/mereg>.

Костецька Т. А. Сучасні тенденції розвитку і функціонування ЗМІ як інституту громадянського суспільства: правові аспекти

Розкриваються окремі чинники створення ефективної моделі формування та функціонування якісно нового громадянського суспільства в Україні. Вказується на відсутність на сьогодні комплексного закріплення інституту громадянського суспільства на конституційному рівні. Висвітлюється роль та значення засобів масової інформації у відповідних процесах, а також негативні тенденції в їх діяльності в сучасний період. Аналізуються основні тенденції конституційно-правового регулювання у сфері ЗМІ. Приділена увага з'ясуванню проблемних питань чинного законодавства, пропонуються шляхи подолання окремих із них.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, засоби масової інформації, інформаційна продукція, законодавство.

Костецкая Т. А. Современные тенденции развития и функционирования СМИ как института гражданского общества: правовые аспекты

Раскрываются отдельные факторы создания эффективной модели формирования и функционирования качественно нового гражданского общества в Украине. Подчеркивается отсутствие в современных условиях комплексного закрепления института гражданского общества на конституционном уровне. Освещается роль и значение средств массовой информации в соответствующих процессах, а также негативные тенденции в их деятельности в современный период. Анализируются основные тенденции конституционно-правового регулирования в сфере СМИ. Очерчены проблемные вопросы текущего законодательства, предлагаются пути преодоления отдельных из них.

Ключевые слова: гражданское общество, институты гражданского общества, средства массовой информации, информационная продукция, законодательство.

Kostetska T. The modern trends of development and functioning of mass media as a civil society Institute: the legal aspects

In this article some factors of creation an effective model of formation and functioning of new civil society in Ukraine. It indicates the lack in the present conditions a comprehensive consolidation of civil society institute on the constitutional level. It highlights the role and importance of the mass media in the relevant processes, and negative trends in their activity. It analyzes the basic tendencies of the constitutional and legal regulation of the media. Attention is paid to finding out the problem issues of current legislation and proposes ways to overcome some of them.

Key words: civil society, civil society, the media, information, legislation.

УДК 347.122

*Олексій Олександрович Кот,
керуючий партнер ЮФ «АНТИКА»,
старший науковий співробітник
відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака,
кандидат юридичних наук*

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Жодне розвинуте суспільство, як зазначав С. Муромцев, не має повної єдності у поглядах на належне, але всі існуючі в суспільстві уявлення можуть бути реалізовані у чинному правовому порядку [1, с. 155]. Цю думку видатного вченого доцільно розвинути, стверджуючи, що у приватному праві неможливо реалізувати всі уявлення суспільства про належне за допомогою звичайних норм закону, які вимагають певної поведінки у конкретній ситуації.

Слід акцентувати увагу на двох важливих моментах, що забезпечують регулювання відносин у приватноправовій сфері:

- 1) дія принципу диспозитивності, що іманентний загальним засадам приватного права, – автономія волі, вільне волевиявлення тощо;
- 2) прогалини у правовому регулюванні, зумовлені різноманітністю суспільних відносин, що відносяться до сфери регулювання приватного права.

Отже, важливе місце у механізмі правового регулювання посідають загальні принципи цивільного права.